

И. АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
К. КАРАСАЕВ атындагы БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 10.24.699 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда
УДК: 811.11-112:811.512.154:811.111:82.1

ЖАПАРОВА ГУЛНАРИДА ТОКТОРАЛИЕВНА

**«КЫЗ ДАРЫЙКА» ПОЭМАСЫНА
ЛИНГВОПОЭТИКАЛЫК АНАЛИЗ**

(кыргыз тилинен англис тилине жасалган котормонун негизинде)

10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил
илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин маданияттар аралык байланыштар жана лингвистика кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Караева Зина Караевна** профессор,
филология илимдеринин доктору,
Кыргызстан эл аралык университетинин
филология кафедрасынын башчысы

Расмий оппоненттер: **Козуев Дурус Исакбаевич** филология
илимдеринин доктору, доцент, К. Карасаев атындагы
Бишкек мамлекеттик университетинин англис тили
кафедрасынын профессорунун м.а.
Мамбаева Салтанат Каныбековна филология
илимдеринин кандидаты, доцент Кыргыз-Түрк
«Манас» университетинин гуманитардык
факультетинин синхрондук котормо бөлүмүнүн
башчысы

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик университетинин англис тилинин
фонетикасы жана грамматикасы кафедрасы (723500,
Ош ш., А. Масалиев көчөсү, 95/1)

Диссертациялык иш 2024-жылдын 27-декабрында саат 13.00дө
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана К. Карасаев
атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология
илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча
түзүлгөн Д 10.24.699 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.
Дареги: Бишкек шаары, Раззаков көч., 51А. Коргоонун онлайн
трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/102-pct-peh-h5a>

Диссертация менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университетинин (720026, Бишкек ш., Раззаков көч., 51А) жана К. Карасаев
атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин (720044, Бишкек ш., Ч.
Айтматов просп., 27) китепканаларынан жана Кыргыз Республикасынын
Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтынан
www.vak.kg таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 26-ноябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,

филология илимдеринин кандидаты, доцент **Н. Б. Джаркинбаева**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. «Кыз Дарыйка» элдик поэмасын алгачкы жолу англис тилине которуу менен, аталган поэманы жана анын котормосуна лингвопоэтикалык атайын илимий деңгээлдеги иликтөө жүргүзүлгөндүгү менен түшүндүрүлөт. Лингвопоэтикалык иликтөө аркылуу көркөм чыгармада колдонулган жана чыгарманын өзгөчөлүгүн, кайталанбастыгын аныктай турган фонетикалык, лексикалык, грамматикалык, стилистикалык мүнөздөгү лингвистикалык каражаттардын бардык түрлөрүнүн биригүүсү менен тексттин идеялык – көркөм мазмунун ачуудагы аткарган ролун аныктоо жана алардын коннотативдик деңгээлде которулушун изилдөө негизги маселе катары каралат. Биз илимий ишибизде котормо категорияларын илимий курал катары пайдалануу менен лингвопоэтикалык каражаттардын негизинде алгачкы жолу системага салып изилдөөгө аракет жасалат.

Анткени элдик поэмалар аркылуу берилген улуттун маданияты өзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөрү бар, адамдагы материалдык, руханий ишмердүүлүктүн, социалдык-тарыхый, эстетикалык, моралдык нормалардын, баалуулуктардын натыйжасы болуп саналат. Мына ушуга байланыштуу бул илимий иште элдик поэманын англис тилине которулушу жана андагы тилдик каражаттар, эки элдин дүйнө таанымынын чагылдырылышын талдоого арналгандыгы менен **актуалдуу** болуп саналат.

Диссертациянын темасынын илимий программалар жана илимий изилдөө иштери менен байланышы. Иш демилгелүү болуп саналат. **Изилдөөнүн максаты** – «Кыз Дарыйка» поэмасына лингвопоэтикалык анализ жүргүзүү аркылуу, котормо тексттин негизинде анын көркөм-эстетикалык өзгөчөлүктөрүн, поэмадагы лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлорду илимий негизде ар тараптан аныктоо. Бул максатты жүзөгө ашыруу үчүн төмөндөгүдөй **милдеттер** коюлду:

1. Лингвопоэтиканын калыптануу, өнүгүү этаптарын жалпы тил илиминде, кыргыз жана англис тилдеринде чыгармаларды лингвопоэтикалык өңүттө изилдөөнүн жана аларды которуунун илимий-теориялык, методологиялык, методикалык маселелерин аныктоо;
2. Кадыркул Алимановдун вариантында айтылган «Кыз Дарыйка» поэмасындагы лингвистикалык каражаттарды, алардын көркөм-эстетикалык өзгөчөлүктөрүн, лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлорун көрсөтүү;
3. Кыргыз жана англис чыгармаларына тиешелүү болгон тилдик

каражаттарды түрдүү деңгээлдерде системага салуу, моделдөө, салыштырып талдоо;

4. Кыргыз чыгармаларын англис тилине которууда түп нусканын эффективдүүлүгүн, адекваттуулугун сактоонун жолдорун белгилөө.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

1. «Кыз Дарыйка» поэмасы алгачкы жолу которулуп, лингвопоэтикалык анализдер жасалды.

2. Элдик поэманы англис тилине которуунун өзгөчөлүктөрүн биринчи жолу илимий деңгээлде изилдөө менен тектеш эмес эки тилдин жалпылыгы менен айырмачылыктардын негизинде которуу жолдорун иштеп чыгуу менен бирге алардын лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлорго көңүл бурулду.

3. Улуттун тарыхын гана камтыбастан, элдик поэманын өзгөчөлүгү менен айырмаланып, коомдун өсүп-өнүгүүсүнүн түрдүү баскычтарын, улуттук өзгөчөлүгүн чагылдырган элдик поэмасына лингвопоэтикалык анализ жасалышы иштин илимий жаңылыгын түзөт.

4. Улуттун идеялык эстетикалык баалуулуктары, өзгөчөлүктөрү, дүйнөнү таанып билүү, тарбиялык-дидактикалык маселелер б.а. комплекстүү релеванттуулуктар камтылды.

5. Лингвопоэтикалык анализ менен катар экстралингвистикалык тарыхый, социалдык, когнитивдик, эстетикалык, психологиялык, маданий, семиотикалык релеванттуулуктар каралды. Лингвопоэтикалык анализдерди карап чыгуунун негизинде мисалдар системага салынып, моделдер түзүлүп алардын функциялык өзгөчөлүктөрү каралды жана которуу ыкмалары аныкталды.

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык мааниси:

Диссертациялык ишти жазууда жалпы тил илиминдеги, кыргыз жана англис тилдеринин илимдеги илимий-теориялык корутунду-тыянактарга таянуу менен, изилдөөнүн көздөгөн максатына, алган багытына, мазмун-натыйжасы катары байкоо, топтоо, сыпаттоо, чечмелөө, салыштыруу, жалпылоо, статистика, интроспекция, трансформация, лингвопоэтикалык анализ методдору колдонулду.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. «Кыз Дарыйка» поэмасын кыргыз тилинен англис тилине которуудагы кыйынчылыктар, лингвистикалык каражаттарды которууда эффективдүү, адекваттуу которууга жетишүү, котормонун өзгөчөлүктөрүн эске алуу аркылуу түшүндүрүлөт.

2. «Кыз Дарыйка» поэмасынын котормосуна лингвосемантикалык,

лингвопоэтикалык, лингвостилистикалык илик жүргүзүүдө тилдик иерархиянын дээрлик бардык деңгээлдери фонетика-фонологиялык, морфологиялык, лексикалык, синтаксистик трансформациялар камтылат.

3. Эпикалык чыгармаларды которуудагы атайын эпикалык формулаларга таянуу менен, адабий анализ аркылуу чыгарманын идеясы болгон «намыс», «сүйүү» түшүнүктөрү талдоого алынат.

4. Элдик поэманын котормосундагы тилдик каражаттардын денотативдик жана коннотативдик маанилери менен бирге, андагы маданий, тарыхый, эстетикалык, психологиялык, прагматикалык, социалдык, когнитивдик өңүттөгү маселелерди, ошондой эле экстралингвистикалык релеванттуулуктардын бүтүндөй катарын изилдөө котормонун семиотикалык элементтерине илик жүргүзүү зарылдыгын шарттайт.

5. Кыргыз чыгармаларын англис тилине которуу көркөм котормодо өзгөчө маанилүү орунду ээлейт, котормолор улуттун идеялык, эстетикалык баалуулуктарын, өзгөчөлүктөрүн, дүйнөнү таанып билүүсүн, тарбиялык-дидактикалык маселелерин б.а. комплекстүү релеванттуулуктарды чагылдырат.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Изилдөөдө биринчи жолу Кадыркул Алимановдун вариантында айтылган элдик поэманын котормо тексттине лингвистикалык, стилистикалык, адабий, семиотикалык анализдерди топтоп жана тектеш эмес тилдерди салыштыруу аркылуу темага байланыштуу тыянак-корутундулардын негизинде диссертант тарабынан талдоого алынып, түшүндүрүлдү. Иштин максат, милдеттеринин аныкталышы, илимий адабияттарга обзор жасалышы, факты-материалдар топтолуп, талданышы, сыпатталып баяндалышы, изилдөөдөн алынган натыйжалар, коргоого коюлган теориялык жоболор жана жалпы корутундулар изилдөөчүнүн жеке салымы болуп саналат.

Диссертациянын натыйжаларынын апробацияланышы. Республикалык, эл аралык илимий-теориялык симпозиумдарында, конференцияларында изденүүчү тарабынан илимий баяндамалар жасалып, талкууланды. Кыргыз тилинен англис тилине түз которулган алгачкы котормо окуу китеби 2018 – жылы башталып, 2020-жылы элдик поэма «Кыз Дарыйка» чыгармасы которулду, «Кыз Дарыйка» аттуу котормо китеп басылып чыкты.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы. Темага байланыштуу илимий макалалар жогорку окуу жайлар тарабынан уюштурулган түрдүү илимий-практикалык конференцияларда жарыяланып, басмадан чыккан: Диссертациялык изилдөөнүн негизинде иштин мазмунун чагылдырган 8 илимий макала жарыяланып, анын ичинен чет элдик индекстелген (РИНЦ) илимий басылмаларда 3 макала жарык көрдү.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү. Иш киришүүдөн, үч баптан,

баптар боюнча жыйынтыктардан, жалпы корутундудан, пайдаланылган адабий булактардын тизмесинен, интернет ресурстарынан жана тиркемеден турат. Иштин жалпы көлөмү 204-бет.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө ишке жалпы мүнөздөмө берилип, иликтөөгө алынган проблеманын актуалдуулугу, максаты жана милдеттери, илимий жаңылыгы, теориялык-практикалык мааниси, коргоого коюлган негизги жоболор, колдонулган методдор, диссертациянын апробацияланышы, структурасы жана көлөмү белгиленет.

Биринчи бап “Илимий адабияттарга теориялык илик” деп аталып, анда лингвопоэтиканын Россияда калыптанышы жана өнүгүшү лингвистикалык анализ, лингвопоэтиканын чет өлкөлөрдө (АКШ, Англия, Франция, Германия) изилдениши, лингвопоэтиканын Россияда изилдениши, лингвопоэтиканын Кыргызстанда изилдениши, стилистикалык анализ, адабий анализ, семиотикалык анализдердин изилдениш абалы боюнча илимий сереп камтылды.

1.1. Лингвопоэтиканын калыптанышы жана өнүгүшү.

Лингвопоэтика – адабият таануу менен лингвистиканын чегинде турган филологиялык тармак. Лингвопоэтикалык анализ берүүдө тилдин формасы чыгарманын мазмунун түзүүдө кандай катыша тургандыгын билдирип, адабият менен тыгыз байланышат. Лингвопоэтикалык талдоо В. В. Виноградов [1963:179], О. С. Ахманова [1966:13], Л. В. Щерба [1974:97], В. Я. Задорнова [1986:32], А. А. Липгарт [1998:92-93], М. Э. Конурбаев [1999:164] жана Т. Б. Назаровалардын [2002:224] эмгектеринде иштелип чыккан. Тил илиминде текстке, көркөм текстке, лингвопоэтикага байланыштуу Аристотель, В. В. Виноградов, А. А. Потебня, Ю. Н. Тыняков, Г. О. Винокур, Б. А. Ларин, А. М. Пешковский, Р. Г. Сыздыкова, А. Х. Жубанов, А. З. Ахметов, Ж. Шүкүров, Б. Юнусалиев, Т. Аширбаев, Ж. Мамытов, Б. Ш. Усубалиев, С. Өмүралиева, С. Мусаев, К. З. Зулпукаров, К. Саматов, Т. Маразыков, А. Абдыкеримова, А. Ормонбекова, А. Оморов, А. Дунканаев жана башка окумуштуулардын эмгектериндеги илимий-теориялык жоболор, жыйынтыктар иликтөөнүн максатына, багытына жана жеке көз карашка жараша жетекчиликке алынган. Кыз Дарыйка поэмасынын көркөмдүүлүгүн, өзгөчөлүгүн арттырып турган тилдик каражаттарды, т.а., лексика-семантикалык, этнолингвистикалык жана лингвопоэтикалык жактан бир бүтүндүктө кароо иштин илимий-теориялык негизин түздү.

«Лингвопоэтика – бул филологиянын көркөм текстте колдонулган, белгиленген тил бирдиктеринин стилистикалык функциясын, алардын белгилүү бир идеялык-көркөм мазмунун жеткирүү менен эстетикалык эффект

түзүү үчүн алардын функциялары жана салыштырмалуу мааниси жөнүндө суроого байланыштуу каралган бөлүмү», – деп профессор так аныктаган [Липгарт А.А., 2021:18].

1.2. Лингвопоэтикалык изилдөөлөр чет өлкөлөрдө (АКШ, Англия, Франция, Германия)

Поэтиканын тилине негиз салган чет өлкөлүк окумуштуулар Аристотель, Гумбольдт, Э. Бенвенист, Л. Вайсгербер, Э. Сепир жана Б. Л. Уорфтон эмгектеринде чагылдырылган. «Адамдын тил аркылуу гана адам болорун», «тилде адамдын чыгармачылык алгачкы күчтөрү, анын терең мүмкүнчүлүктөрү аракетке келерин» эң алгач Гумбольдт айткан. «Тил – бул элдин бирдиктүү руханий энергиясы» – деп белгилеген окумуштуу [Гумбольдт, 1984:314]. Дүйнөлүк тилчилер – Роман Якобсон, Дж. Миллер, Ф. Джонсон-Лэрд, Дж. Лакофф, М. Джонсон, Каде, М. Риффатер (1980, 1987), М. Халлидей, Д. Лич жана М. Шорт, Потенбня, Фосслердин Ч. С. Пирс, Ч. Моррис, Р. Карнап, А. Тарский ж.б. окумуштуулар, философтор лингвопоэтикалык деңгээлде анализ жасашкан.

1.3. Россиядагы лингвопоэтикалык изилдөөлөр

Тексттерди лингвопоэтикалык изилдөө салты негизинен академик В. В. Виноградовдун эмгектери менен байланыштуу. Орус окумуштуулары А. Ахманова, Б. В. Томашевский, В. В. Винокур, М. Кожина, В. Одинцов, Д. Шмельов, С. Ермоленко, А. Коваль, Л. Мацько, Л. В. Щерба, Ю. М. Лотман, Н. Д. Тмарченко, М. И. Гореликова, А. Липгарт, М. Конурбаев, В. Я. Задорнова лингвистикалык, стилистикалык, адабий анализдерди жасоону өзүнчө бир жол катары эсептешип, изилдешкен. «Тилсиз адамдын турмуш-тиричилик тажрыйбасын жалпылоо, аны экинчи адамга жеткирүү, кийинки муунга өткөрүү мүмкүн эмес; белгилер системасы катары жашаган тил гана бул башкы милдетти аткара алат» [Кубрякова, 2010:13]

1.4. Кыргызстандагы лингвопоэтикалык изилдөөлөр

Көркөм чыгарманын тилин көркөм текстти лингвистикалык жана стилистикалык багытта иликтөө иштери К. Кырбашев (1968), К. Зулпукаров (1983,1996), З. Дербишова (2001), Ж. Мамытов (2002), Т. Аширбаев (2000, 2001), С. Өмүралиева (2005), Б. Усубалиев (1994,1995), С. Мусаев (1990,2000), К. Саматов (1997, 2004), А. Оморов (2002), З. Караева (2006), М. Тагаев (2006), Т. Маразыков (1996, 2005), А. Абдыкеримова (2008), К. Калиева (2010), А. Асылбекова (2012), Д. Кенжебаев (2014), У. Камбаралиева (2014), С. Мамбаева (2016), С. Жумалиев (2015), Т. Сыдыкова (2017), А. Токтоматова (2017), М. Алишова (2021), А. Абдраева (2022) эмгектеринде кеңири иликтенген. Мына ушундай семиотикалык белгилер «Кыз Дарыйка» поэмасынан да учурайт. Азирети Аалынын Кыз Дарыйкага “кылычын” таштоосу, демек башка элде “уулум” калды деген белгини таштаган. Жылкы үйүрүн издейт, эркек бала Ата журтун издейт, – деген сөзүн айтып, уулун

“кылычынан” тааныйм деген сөзүн айткан» [Жапарова, 2021]. «Эр Төштүк» эпосун алууга болот [Мамбаева, 2016].

Иштин экинчи бабы «**Элдик поэманын котормосун изилдөөнүн материалдары, методологиясы жана методдору**» деп аталып, изилдөөнүн объектиси, предмети; диссертациялык иштин теориялык жана методологиялык базасы, изилдөөнүн материалдары, методдору, т.а. лингвопоэтикалык анализ тууралуу жоболор негизделип, көркөм образды башка тилдин каражаттары аркылуу анын өзгөчөлүгүн котормо тилде түзүү тууралуу теориялык ойлор илимий негизде бекитилди.

Изилдөөнүн объектиси – «Кыз Дарыйка» поэмасынын түп нускасы жана котормосу. **Изилдөөнүн предмети** – поэмадагы лингвистикалык көркөм сөз каражаттары, аларды которуу жолдору, которууда адекваттуулукка жетишүү эстетикалык баалуулугун сактоо үчүн зарыл болгон экстралингвистикалык релеванттуулуктар жана чыгарманын негизги идеясын ачып берүү үчүн маанилүү болгон өзгөчөлүктөр.

2.1. Лингвопоэтикалык каражаттарды изилдөөнүн материалдары
«Кыз Дарыйка» поэмасынын англис тилиндеги котормосу, профессор З. К. Караевага тарабынан которулган О. Урмамбетовдун вариантындагы кичи эпос “Кыз Сайкал”, Ж. Бөкөнбаевдин “Чептен эрдин күчү бек” ыр поэмасы, доцент К. Калиева Т. Адышеванын “Шамдай жанган сөздөр” ыр жыйнагы, А. С. Токтоматова С. Эралиевдин “Ак Мөөр” поэмасы, А. Асылбекова жана К. Калиевалар А. Үсөнбаевдин вариантында жазылган “Олжобай менен Кишимжан” лирика-эпикалык дастанынын англис тилиндеги котормосу изилдөөнүн материалдары болуп саналат.

2.2. Элдик поэмалар жана аларды которуунун ыкмалары

Лингвопоэтиканын методологиясына мазмундун жана форманын биримдиги жөнүндө сөз болгондо, А. С. Ахманова, М. Э. Конурбаев, А. А. Липгарт, В. М. Жирмунский форманын ар кандай өзгөрүшү, сөзсүз, жаңы мазмундун ачылышына алып келерин, мазмунундагы өзгөрүү формага таасир этерин белгилейт. Бул илимпоздун өзгөчө артыкчылыгы, поэтика маселелерин кароодо поэтикалык тил же сөз башта турат, «поэзия – бул оозеки искусство, поэзия тарыхы – оозеки тарых» – дегенинде [Жирмунский, 1977:21]. Диссертациялык ишти жазууда жалпы тил илиминдеги, кыргыз жана англис тилдеринин илимдеги илимий-теориялык корутунду-тыянактарга таянуу менен, изилдөөнүн көздөгөн максатына, алган багытына, мазмун-натыйжасы катары *байкоо, топтоо, сыпаттоо, чечмелөө, салыштыруу, жалпылоо, конкретизация, статистика, трансформация, транслитерация, толук же жартылай алмашуу, түшүн калуу, кошумчалоо, сүрөттөө, автордук котормо, системалуулук, интроспекция ыкмасы, лингвопоэтикалык анализ* методдору колдонулду.

Англис тилиндеги илимий адабияттарда “методология” – конкреттүү ишке ашыруу үчүн колдонулган методдордун жана принциптердин, иш-

аракеттердин жыйындысы деп түшүндүрүлөт [Ходи, 1999].

Текстке лингвопоэтикалык анализ илим жана ыкма катары каралат. Дескриптивдик анализ көбүнчө чыгармадагы каармандарды сүрөттөөдө колдонулат. Элдик поэмаларда образдын сырткы келбети негизги элемент болуп саналат. Жолборс – элдик поэмада жоо жоолотпогон баатыр катары берилген, ошондой эле айбаттуу арстан, аялдык принципти камтыган кабылан, элдик чыгармаларга тиешелүү болгон поэмадагы намыстын, тынчтыктын, эркиндиктин, сүйүүнүн символу катары колдонулат. Тактап айтканда, элдик поэмада **арстан** – башкаруучунун символу, ал эми **шер арстан** (Азирети Аалы) – баатырдыктын, балбандыктын белгиси болуп эсептелет.

Интроспекция ыкмасы тил илиминде абдан маанилүү. Окумуштуулар аны колдонуп, эне тилинде сүйлөгөндөрдүн аң-сезиминдеги тил процесстеринин жүрүшүн талдаган. Ал изилдөөчүнүн котормосундагы каражаттарды өзүн-өзү байкоосуна негиздеп, бул котормо процесстерин түшүнүүгө жана өзүн-өзү баалоого жана белгилүү бир чечимге келүүгө жардам берет. Кеңири иликтөө үчүн “котормодогу тилдик материалды, толуктоонун жана ошол эле учурда аны ар кандай көз караштар менен баалоонун негизги ыкмасы интроспекция, б. а. өзүн-өзү байкоо болуп саналат”, **интроспекция ыкмасы** “тилди текшерүүнүн эң кыска жолу менен изилденүүсү керек”, – деген гипотеза айтылган [Кронгауз 2001:92-93].

К. Алимановдун айтуусу боюнча Кыз Дарыйка дүйнөлүк чыгаан балбан кыз болгондуктан, поэмада баатыр кыздын образын берүүдө кыргыз жана англис тилине которуудагы эквиваленттери колдонулган.

Статистикалык ыкманын негизинде чыгарманын жалпы көлөмүн алып карадык. Кыргыз тилинде колдонулушу: кыз балбан – 27, шер – 16, кабылан – 2, арстан – 12, жолборс – 5. Англис тилинде колдонулушу: fighter – 82, warrior – 4, panther – 7, lion – 18, tiger – 5.

Үчүнчү бап «**Кыз Дарыйка**» поэмасынын котормосуна **лингвопоэтикалык анализ** деп аталып, Кыз Дарыйка элдик поэмасынын котормолоруна лингвопоэтикалык анализ ыкма катары пайдаланды.

О. С. Ахманованын мектебинин түшүнүгүндөгү «**лингвопоэтика**»:

1) лингвистикалык анализ; 2) стилистикалык анализ; 3) адабий анализ; 4) семиотикалык анализден турат. Ал эми лингвистикалык багытта иликтөө иштери тилдик каражаттарды: 1) фонетика-фонологиялык; 2) морфологиялык; 3) лексикалык; 4) синтаксистик деңгээлдерде анализдөөнү талап кылат. Бирок адекваттуулукка жетишүүчү дагы бир маанилүү фактор бул профессор З. Караеванын илимий иштеринде көрсөтүлгөндөй экстралингвистикалык релеванттуулуктарды билүү болуп саналат.

3.1.«Кыз Дарыйка» поэмасындагы фонетика-фонологиялык каражаттарды которуунун жолдору.

Поэмадагы фонетикалык каражаттардын жардамы менен уюшулган диссонанс жана аллитерация кыргыз оозеки чыгармаларында кеңири колдонулгандыгы белгилүү. О. Урмамбетовдун вариантындагы «Кыз Сайкал» кичи эпосун профессор З. Караеванын котормосуна мисал келтирүүгө болот.

Кыргыз тилинде – АВАВССАС; Англис тилинде - ABCABBA

Короздой мойну койкоюп Көргөндүн көөнү бөлүнүп, Көк сеңир тоодой көрүнүп. Токмоктой болгон кара чач, Аркасында төгүлүп. [О.У. 169-б.]	Her swan-like neck, tall slender figure, And shoulders as broad as snow caps on a mountain, As her kindly nature, courage and power. [З. К. 297-б.]
Өзү да бойго жетип толгон жашы, Кымча бел кыз бүткөндүн кыйгач кашы. Чолпондой жоодураган кара көзү, Калтардай карга оонаган колоң чачы. Кымыздан балдан ширин кыз атагы, Жигитти кызыктырбай тынч жатабы. Атайы кумар болуп көрмөк үчүн, Эрлердин келген экен бир катары. [К. А.294-б.]	She had grown up slender as a willow, And the concealment of her thick hair Beneath a snow-white turban, Only accentuated her finely arched eyebrows And black eyes as dazzling as any star. With her honorable status, hard-won respect, Nature as sweet as kymyz and honey, The girl attracted dzhigits from near and far. [Г. Ж. 166-б.]

Сүрөт 3.1

Сүрөт 3.2

Кыргыз тилинде – Уйкаштык бар Англис тилинде – Уйкаштык жок

Бул мисалдагы так диссонансты үнсүз тыбыштар *n* түзүп, үнсүздөр *ы-ү-ю* тыбыштарынан турган сөздөр уккулуктуулуктун түзүлүшүнө жол берген. Кыргыз тилиндеги этиш сөздөр менен аяктайт. Ал эми англис тилинде көбүнчөсү маанисине карай которулуп, этиш сөздөр зат атоочтор менен таржымалданган, уйкаштык сакталбаган.

Семиотикалык белги = Короздой мойну – swan-like neck

С. Эралиевдин «Ак Мөөр» поэмасын А. Токтоматова которгон. Поэмадагы айрым тыбыштык четтөөлөрдүн котормодо берилишин талдоого болот.

Кыргыз тилинде	Англис тилинде
Турмуш молго – далай, далай бар сулуу, Ар сулуунун өз алдынча баркы улуу. Мөөр сыны: аппак ыраң, кара көз, Кырдач мурун, субагай бой – чарчылуу. Ичке кашы жүрөк тешчү жебедей, Саал ийилип, самай жакка тартылуу – Бир жазылып, бирде азыраак жыйрылат Сүйлөп жаткан сөз ыргагы аркылуу [С. Э. 10-12-б.]	The world is full of beauties, But each has her own merits. Moor was of medium height, with a smooth face, Dark eyes and long narrow nose. Her thin eyebrows were like sharp ar-rows. Arched at their tips, They rose and fell in rhythm with her voice. [А. Т. 11-13-б.]

ААВABABA	BBBBBB
----------	--------

Сүрөт 3.3

Сүрөт 3.4

Поэмаанын кыргыз жана англис тилиндеги үндүү, үнсүз тыбыштары аркылуу бирдей уккулуктуулугу бар. Эки тилде тең диссонанс сакталган.

Тыбыштардын психоэстетикалык таасири бар. Эки тилдин фонетика-фонологиялык деңгээлин анализдөөдө бул база олуттуу экендигин көрсөттү.

3.2. «Кыз Дарыйка» поэмасындагы морфологиялык каражаттарды которуунун жолдору. Эмоционалдык боёктуулугу, экспрессивдүүлүгү жагынан зат, сын атоочтор башка сөз түркүмдөрүнөн айырмаланат.

Сөзмөр = orators; N (з. ат) + мөр = verb (этиш) + or; N (з. ат.) + Suffix (мүчө) = Verb (этиш) + Suffix (мүчө)

Жадырап кабагы ачык шайыр мүнөз, Эли да эң бир сонун сөзмөр келет [К. А. 332-б.].	It adds sparkle to locals' joyful eyes And with their open cheerful temperaments, Makes them extraordinary orators [Г. Ж. 221-б.]
--	--

Сүрөт 3.5

Сүрөт 3.6

Саптагы зат атоочтор кыргыз элинин меймандостугун жана колу ачыктыгын **эмоционалдык-экспрессивдүү** туюнтуу функциясын аткарды, ал эми **ачык, шайыр** сын атоочтору **мүнөз** зат атоочунун аныктоочу болуп келип, **мүнөздүн** сапатын тереңдетти, эмоционалдык маанисин күчөттү. Ал эми күчөтмө даражалуу **эң бир сонун сөзмөр** конструкциясындагы сын атооч кыймыл-аракеттин сын-сыпатын күчөтүп, бышыктооч болуп келүү менен кыргыздын ырды, чечендикти жогору баалаган, мындай сапатты өнөр катары баалаган эл экендигин чегине жеткире ачып берүүгө жетишти. Ушул строфа англис тилинде **extraordinary orators**, котормодогу саптар зат, сын атоочтору колдонулду жана кыргыз тилиндегидей эле стилистикалык кызмат аткарып, мааниси сакталып англис тилине которулду.

Syntactic unit = Lexical unit (Complex noun)

Кыргыз тилинде - **эң бир сонун – 3 компоненттүү**

Англис тилинде - **extraordinary – татаал сөз**

3.3. «Кыз Дарыйка» поэмасындагы лексикалык каражаттарды которуунун жолдору. Учурдагы кыргыз тилинин активдүү лексикасынан чыгып, бирок белгилүү бир тарыхый доордун көрсөткүчү катары тилибизде али колдонулган сөздөрдү айтабыз.

Дулдул = steed, racehorse; Зат атооч (N) = N (Зат атооч); Лексика = Lexic

Дулдулду бир жыгачка байлай коюп, Чыгыптыр мунарага тартынбастан. [К. А. 304-б.]	Our lion hero then tethered his steed And without further ado, Marched boldly towards the tower. [Г. Ж. 187-б.]
---	--

Сүрөт 3.7

Сүрөт 3.8

Бул строфадагы биз талдай турган лексикалык бирдик – **дулдул**. **Дулдул** - Аалы пайгамбардын минген аты, чаалыкпас күлүк ат. 1. Миф. Чарчап-

чаалыкпаган күлүк, талбаган тулпар. 2. Кайраттуу, чарчабас, чаалыкпас. Демек, бул сөз *поэтизм* катары кыргыз тилинде, поэзияда, өзгөчө акындар чыгармачылыгы менен кыргыз фольклорунда кеңири пайдаланылган. Ошолордун катарында Англис тилиндеги котормосу “*steed*” – a horse that is ridden [199]. “*racehorse*” – a horse bred or kept for racing [182]. Мындай айырмачылык – салыштырылып жаткан тилдердин типологиялык жактан болгон бирдей эместигине тиешелүү өзгөчөлүк, ошого карабастан, бул сөздөрдүн эки тилде тең маанилеш эквиваленттердин бардыгынан котормодо мааниси толук сакталды.

3.4. «Кыз Дарыйка» поэмасын англис тилине которууда синтаксистик каражаттардын берилиши. К. Алимановдун варианты боюнча элдик поэмадагы жөнөкөй, эркин сөз айкашы сөздөрүнө синтаксистик талдоо жүргүзүү кандайдыр бир белгилүү мыйзам ченемдүүлүккө алып келип, акындын жеке кабыл алуусу менен берилген жөнөкөй, эркин сөз айкаштарынан сөздөрдү жасаган төмөндөгүдөй тобу түзүлдү.

(беш компоненттүү) Инверсия + Зат атооч + Зат атооч + Сын атооч = Adjective + Noun + Inversion + Noun

Сүйлөм 6 компоненттүү	5 компоненттүү
Сурадың барын толук айтып бердим, <i>Кызы деп Дарыйка шер кыпчак элдин.</i> [К. А. 279-б.]	As I narrate the legend, <i>The Kipchaks' lion daughter Dariyka.</i> [Г. Ж. 145-б.]

Сүрөт 3.9

Сүрөт 3.10

Кыргыз акыны Тенти Адышеванын калемине таандык “Шамдай жанган сөздөр”, “Words that shine like a candle” деген ат менен тандалган поэмалар жыйнагы З. Караева жана К. Калиева тарабынан англис тилине которулган. К. Калиеванын котормосуна таандык “Мен бактылуу”, англисче “I am happy” – саптары которулган.

(эки компоненттүү) Мен бактылуу (эки компоненттүү) – I am happy (үч компоненттүү); S (Ээ) + Adjective (Сын атооч) = S (Ээ) + Compound nominal predicate (Ээ багыныңкы баяндооч)

Сүйлөм 2 компоненттүү	3 компоненттүү
<i>Мен бактылуу</i> – муңайым күнүм менен, Ыр сабында угулган үнүм менен. <i>Мен бактылуу</i> – улуу жарга убайлуу күйүүм менен, Өйдө-ылдый өкүнүч болсо дагы, Бул өмүрдү – чеги жок сүйүүм менен! [Т. А. 34-б.]	<i>I am happy</i> – in my melancholic day. To be heard through the lines of my verse. <i>I am happy</i> – to have cared for a wonderful spouse. Through regrets exist, with ups and downs, I love this life, in an infinite way! [К. К. 35-б.]

Сүрөт 3.11

Сүрөт 3.12

Эстетикалык табиятын сактоо максатында орун алмаштыруу же – инверсиялык формалар көп колдонулат. Бул кубулуш англис жана кыргыз

тилдеринин эки башка системадагы жана теги жагынан да башка экендигин көрсөтөт. Натыйжада төмөнкү моделдерди алууга болот.

Англис тили менен кыргыз тилдеринин структурасы өзгөчөлөнүп тургандыгына карабастан, окшош жактары бар. Эки тилде тең инверсия колдонулду. Тектеш эмес тилдердеги котормонун өзгөчөлүктөрү салыштырылды.

3.5. «Кыз Дарыйка» поэмасынын англис тилиндеги котормолоруна стилистикалык анализ. Метафоралык салыштыруу акындын саптарынын өзөгүн түзүп, акындын философиялык көз карашын берип турат. Эне катары, эненин эбегейсиз түйшүгүн, аялдардын түйшүктүү образын элдин метафораларды жаратуу салтына жараша метафора менен берген:

Шер – Метафора fighter – girl

Ааламга аты чыккан Дарыйканын, Аалы <i>шер</i> сынап байкап көрдүң күчүн. Түшүндүк айтканындын түгөл баарын, Кош кабат болуп калса алган жарың. Адамга перзент деген кандай кымбат, Дайындап айттың бекен бала камын. Кетерде мындай дедим Дарыйкага, Аманат боюнда калган бала. [К. А. 330-6]	The world's most <i>famous fighter-girl</i>, And prove her perfect match. We also understand your concerns About your bride's pregnancy And trust you made provision For both the child's up keep and welfare. In response, Aaly assured them: On my departure I told Dariyka: Your pregnancy is a gift for the future. [Г. Ж. 218-6]
---	--

Сүрөт 3.13

Сүрөт 3.14

Бул саптар кошумчалоо ыкмасы менен которулду. *Ааламга аты чыккан – кош кабат – алган жарың – адамга перзент – кандай кымбат – бала камын - аманат боюнда – калган бала* – мына ушулардын баары биригип, бир чети жоопкерчиликти, бир чети мааниси жагынан жакындыкты, эне дегенде эненин түйшүгү элестеп, татаалдашкан синкреттик мамиледеги метонимикалык метафора аркылуу бере алган. Жыйынтыктап айтканда, метафоралар көркөм жана сүйлөшүү стилдеринин зарыл көркөм каражаттары болуп саналат. Алар аркылуу окурман же угарман чыгармадан эстетикалык таасир алат.

3.6. «Кыз Дарыйка» поэмасынын англис тилиндеги котормолоруна адабий анализ. Адабий иликтөөнүн негизги максаты – чыгармадагы негизги айтылуучу ойду же идеяны табуу. Ар бир элдин намысы бүтүндөй бир микроконцепттерден турат, алардын баары «Кыз Дарыйка» элдик поэмасында камтылган. Кыргыздар үчүн 1) Мекенин коргоо; 2) Туулган жерге кызмат кылуу; 3) Эли-жерин сырткы душмандардан коргоо; 4) Мекенди сүйүү; 5) Үй-бүлөнү сүйүү; 6) Табиятты сүйүү жана коргоо; 7) Эл журтка кызмат кылуу; 8) Улууларды урматтап-сыйлоо; 9) Аял кишиге эне болуу бактысы.

намысы = honor; Зат атооч (N) = N (Зат атооч)

Кыз Дарыйка = Кыз Сайкал

Айкөл шер = арстан шер; the legendary Manas = lion girl

Кармашам өзү тийген душман болсо, Ата-журт эли-жердин намысы үчүн . Ошентип ойлоп жүрөт арстан шер , Атактуу Самаркандык кыз балбан эр . [К. А. 293-294-б.]	To protect the honor of motherland From anyone that threatened to touch it. Even if they had never set eyes on her, Most illustrious warrior fighter girl of SamarkandSoon attracted interest far beyond lion girl nation. [Г. Ж. 166-б.]
--	---

Сүрөт 3.15

Сүрөт 3.16

Айкөл шер = the legendary Manas;

Adj (Сын ат.) + N (Зам. ат.) = Adj (Сын. ат.) + N (Зам. ат.)

Кыл Буурул минип Кыз Сайкал, Артынан түшүп алыптыр. Аккула минип Айкөл шер , Алдынан чыгып калыптыр. [О.У. 172-б.]	It was the moment that Saikal had been waiting for, And spurring Kыл Buurul, she immediately sped toward him. At close quarters, the legendary Manas , Appeared more imposing than she had ever imagined. [З. К. 300-б.]
--	--

Сүрөт 3.17

Сүрөт 3.18

Эки шер деген метафора Манас менен Кыз Сайкалдын сапаттык жагын башка бир нерсенин (шердин) сапаты аркылуу берди, башкача айтканда, **шер** арстан, жолборс, илбирс сыяктуу жандыктардын күчү, кайраты (эр жүрөктүүлүгү) жагынан жогору турган жырткыч, ал эми **айкөл** сөзү – төрт тарабы төп келген адамды сыпатын билдирген сөз. Демек, Манас менен Кыз Сайкалдын жаратуучулары дал ошол нерсенин өз аты менен **шер** деп атады.

3.7. «Кыз Дарыйка» поэмасынын англис тилиндеги котормолоруна семиотикалык анализ. Кылычтын белгиси – бул бийлик, баатырдык, династия экендигин билдирет.

Кылыч = sword; N (Зам ат.) + N (Зам ат.); Алтындан кобулу = gold scabbard; Adj (Сын ат.) + N (Зам ат.) = Adj (Сын ат.) + N (Зам ат.)

Кылычты таштап кетем балама арнап, Кылычтай курч болсун деп бердим тандап. Алтындан кобулу бар ал кылычты , Тапшырды Дарыйкага кындан кармап. [К. А. 315-б.]	Then, holding it by its gold scabbard , Aaly presented Dariyka with his most treasured, Finest ornamented sword , in saying: - May he grow up as sharp as this sword! [Г. Ж. 200-б.]
---	--

Сүрөт 3.19

Сүрөт 3.20

3.8. «Кыз Дарыйка» поэмасындагы экстралингвистикалык факторлор. 1.Маданий релеванттуулук. Көркөм чыгарманын тексттеринде тилдик фактор сыяктуу эле экстралингвистикалык фактор да маанилүү роль ойнойт.

Уулуна Дарыйканын той берет деп,	That Dariyka should host a feast for her son,
---	--

Жаш-кары жандын баарын дүбүрөттү. [К. А. 334-б.]	To both the old and the young went to seek her approval. [Г. Ж. 224-б.]
---	---

Сүрөт 3.21

Сүрөт 3.22

Поэтикалык мааниде поэмада *мой* – тилек, үмүт, тазаруу, балага деген келечек, символика, ал эми англис тилинде *a feast* - traditional party to mark births, weddings and anniversaries. Котормодо денотативдик мааниси менен берилсе да, жалпы контекстте образдуулук түзүү касиетке ээ болуп турат. Англис тилинде кыргыз тилиндеги *комуз* жана *думар* сыяктуу аспаптардын аттары которулбай, транслитерация аркылуу берилет. Англис тилиндеги *Эр сайыш* = *wrestling*, *балбан күрөш* = *wrestling*, *Жамбы атмай* = *Jamby*, *мыйын эңмей* = *tossing the coin*, *улак мармыш* - *Kok boru* бул сөздөр улуттук өзгөчөлүктөр англис тилинде эквиваленти жок, ошондуктан ал транскрипция жолу менен берилген. Бул сөздөр жана сөз айкаштары англис тили үчүн экзотикалык сөздөр катары сакталып калат.

2. Тарыхый релеванттуулук. Проф. Т. Маразыков “көркөм текст жаралган доордогу көркөм эстетикалык дүйнө тааным жана коомдогу көркөм адабий процесстин тарыхый өнүгүш жолу экстралингвистикалык фактор катары көркөм стилдеги тексттин уюшулушуна чоң таасирин тийгизерин” белгилеген [Маразыков Т., 2005:132].

Назилим = *roots*; *N + N*;

<i>Назилим</i> араб экен атам Аалы, Түшүндүм бул чындыкты энди жаңы. [К. А. 346-б.]	After learning the truth about my father Aaly, I now acknowledge my Arabian roots. [Г. Ж. 240-б.]
---	---

Сүрөт 3.23

Сүрөт 3.24

«*Назили*» сөзүнүн түшүндүрмөсү – теги, заты – бул тарыхый чыгармаларда кездешет. Ар бир улуттун тегин билүү - эң маанилүү тарыхый чындык. Англис тилиндеги котормосу “*roots*” сөзү менен берилди. Конкреттештирүү ыкмасы колдонулду, өз ара байланышкан, көп тараптуу жана татаал кырдаал.

3. Эстетикалык релеванттуулук. Окурман түп нусканы окуганда кандай эстетикалык ырахат алса, котормону окуганда да ошондой эле деңгээлде ырахат алуусу котормодогу эстетикалык релеванттуулуктун шайкештигин түшүндүрөт. Ачык (эринсиз) – жоон үндүү [a] жана эринчил [o] менен рифма түзүлгөн:

Чын сүйгөн ашык үчүн күйүп жанат, Бирөөлөр атагыңа кумарланат. Каалашып эки жүрөк бирдей соксо, Ошондо өз курбусун жаштар табат. [К. А. 295-б.]	But if people honour one another And are joined by mutual passion, Their two hearts beat in unison. This is the only way the young will find Their true and forever soulmate. [Г. Ж. 168-б.]
--	--

Сүрөт 3.25

Сүрөт 3.26

Салыштырылган эки тилди анализдөөдө көп кыйынчылыктарга дуушар

болору белгилүү. Сүрөттөө ыкмасы колдонулду. Генетикалык жана типологиялык жакындыгы жок тилдердин эрежелеринин бири-бирине карама-каршы коюп талдоо – контрастивдик анализдин бирден-бир маанилүү ыкмаларынын бири. Кыргыз тилиндеги т тыбышынан түзүлгөн диссонанс аллитерация англис тилинде, тилдин алдыңкы катарынан жасалган **th** тыбышынан түзүлгөн ассонанс аллитерация аркылуу берилген.

4. Психологиялык релеванттуулук. Кыргыз эли жакшылыкка, жамандыкка чыдамдуулугу менен өзгөчөлөнөт. Тирүүлүктө баары эгиз: өмүр менен өлүм, жакшылык менен жамандык, кубаныч менен кайгы, тынчтык менен согуш, токчулук менен ачкачылык. дайыма катар жүрөрүн стилистикалык фигуралардын антитеза, эпифора ыкмасы аркылуу **“бир бөксөрүп, бирде толгон”, “бири келсе, бири кетип”**, көркөм каражаттардын ичинен окказионалдык антонимдерди стилистикалык кызматы боюнча контраст жана көркөм образ жаратуучу өзгөчө поэтикалык категория катары каралат. Ушул философия котормодо, **“once barren, flourishes, appointed and time again”**, абалга байланыштуу эмпирикалык метод аркылуу которулду. Котормодогу философиянын таасир этүүчү күчүн кемиткен жок деген ойдобуз, анткени англис тилдүү адамзат коомунда деле бири кетип (өлүп), бири келип (төрөлүп), дүйнө бирде толуп, бирде бөксөрүп турат, мындан башкача болушу мүмкүн эмес. **“Эркек”** баланы туу тутканы.

5. Когнитивдик релеванттуулук. Котормочу түп нуска жана котормо окурмандарынын когнитивдик базасындагы айырмачылыктарды талдап, чыгармадагы улуттук өзгөчөлүктөргө ээ сөздөрдү котормо тилдин окурмандарына адекваттуу, түшүнүктүү берүү жолдорун кароо менен алар үчүн жаңы дүйнөнүн каалгасын ачуу максатын көздөөгө тийиш. Сөздөрдүн эки тилде тең денотативдик маанилеринин дал келиши өтө аз, 40% кездешет.

Жигитти = dzhigits; N + N;

Кымыздан балдан ширин кыз атагы, Жигитти кызыктырбай тынч жатабы. [К. А. 293-6.]	Nature as sweet as kymyz and honey, The girl attracted dzhigits from near and far. [Г. Ж. 171-6.]
--	--

Сүрөт 3.27

Сүрөт 3.28

Эквиваленттүүлүктүн жоктугу экстралингвистикалык факторлорду камтыган маданий – тарыхый жана социалдык абал менен түшүндүрүлөт.

6. Прагматикалык релеванттуулук. Прагматика бул – текстти же маалыматты которууда адресаттын менталитетин, маданиятын, тарыхый шарттарын, социалдык абалын, алардагы психологиялык менталитеттин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен которуу [Мусаев, 2000:127].

шүгүрлүк = thanks God; N=N+N;

Муну мен көргөнүмө шүгүрлүк деп, Күнүнө нече марта айтат муну. Бата алды көпчүлүктөн малын союп.	A much-welcomed state for which, She thanks God , several times a day. Blessings were received and cattle slaughtered,
--	--

Билинбей жыл артынан жылдар өттү, Жетиге Шахсинданын жашы жетти. [К. А. 338-6.]	Then almost unnoticed, the years fled by And Shahisynda reached the age of seven.[Г. Ж. 228-6.]
---	--

Сүрөт 3.29

Сүрөт 3.30

Поэмада Дарыйканы сыноого салган жашоосуна ал **“шүгүрлүк” = “thanks God”** айтат. Адамзат жашоосуна ыраазычылык билдирүүдө, күнүмдүк турмушунун өйдө-ылдыйына карабай дайыма “шүгүр” келтирет. **Ак бата алуу – Blessings** кыргыз маданиятынын эң бир керемет салттарынын бири. Себеби, кыргыз маданиятында бата берүү тазалыктын, аруулуктун, жакшылыктын, жетишкендиктин, бейпилдиктин, тынчтыктын символу болуп саналат. «**Батанын** психика-физиологиялык да касиети бар. Ал адресатты оң жана пайдалуу жашоого ынандырып мээ нейрондорун активдештирип, дененин жана аң сезимдин максаттуу башкарылышына алып келери ыктымал. Бата өмүр үчүн өбөк да, таяныч да, жетектөөчү да боло алат» [Зулпукаров, 2021:100].

7. Семиотикалык релеванттуулук. Элдик поэманын түп нускасы менен анын котормосун салыштыруу аркылуу, поэмадагы семиотикалык белгилерди аныктоого болот: Метафора = салыштыруу

Ал өзү бышып турган алма эмеспи, Жүрбөйүн шактан үзүп кагып кетип. [К. А. 302-6.]	Like a ripe apple on a tree, I shall shake her branch, then pluck her. [Г. Ж. 180-6.]
---	--

Сүрөт 3.31

Сүрөт 3.32

Кыргыз ырларында жана алардын котормолорунда жаштыктын образы метафорикалык образ **алма, шактын** образы аркылуу, салыштыруу менен берилген. Которуу процессин татаалдаштырган мындай көрүнүштөр ар кандай трансформациялык ыкмаларды колдонуу менен маанисин жеткирүү зарылдыгын талап кылат. Мисалы кыргыздарда **бышып турган алма эмеспи** – бойго жеткен кыз. Сүйүүнүн, тазалыктын, жакшылыктын, аруулуктун, ден-соолугу чың адамды, күздү, молчулукту, түшүмдүүлүктү, кооздукту, сулуулукту сүрөттөөдө колдонулат.

8. Социалдык релеванттуулук. Коомдун өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү менен андагы башкаруу бийлигинин статусун, өлкөнүн экономикалык, социалдык жана саясий акыбалын көрсөтүү менен, өлкөлөр ортосунда кандай карым-катнаш мамилелер болоорун жана кандай иш жолдору ачыла тургандыгы айтылат.

“Сасыган жумурткалар” – stinking eggs

Вулгардык метонимия = вулгаризм

Ал куулар душманыңа сөздү таштап, Койнуна котур ташын катып жүрөт. Ошондой мекениңдин душмандарын, Астыртан издеп жүрүп тапкын барын. Аяба ал сасыган жумурткалар,	There are cunning traitors Who will stealthily uncover your secrets, Then disclose them to our foes. These enemies of our motherland, These stinking eggs,
--	--

Алышсын эл алдында жазаларын. [К. А. 287-6]	Conceal their rotten cores within them. [Г. Ж. 157-6]
--	--

Сүрөт 3.33

Сүрөт 3.34

Бул фразеологизм “*Койнуна котур ташын катып жүрөт*” – жаман ойлуу, ичи арам, бирөөгө жамандык кылайын деген ниети бар, бузукулук ою бар (КТФС, 2015) “*Сасыган жумурткалар*” – *stinking eggs* жалпы эле көркөмдүктү жаратуучу тилдик бирдиктер жана каражаттар сыяктуу эле терс эмоцияны туюнткан тилдик бирдиктердин да көркөм чыгармада өзгөчө орду бар.

КОРУТУНДУ

Поэма-элдин каада-салтынын, үрп-адатынын, турмушунун көркөм чагылдырылышы.

1. Биз изилдөөгө алган «Кыз Дарыйка» аттуу элдик поэма салыштырма жол менен иликтөөгө алынды, чечмелеп айтканда, түп нуска менен котормонун лингвопоэтикасы салыштырылды, түпнускага тең ата котормо болушу үчүн которуу учурундагы пайдаланылган ыкмалар ортого салынды жана жыйынтыктар чыгарылды.

2. Лингвистикалык анализ аркылуу поэманын өзгөчөлүгүн, кайталанбастыгын аныктай турган 1) фонетика-фонологиялык; 2) морфологиялык; 3) лексикалык; 4) синтаксистик деңгээлдери анализденди. Кыргыз жана англис тилдеринин түшүндүрмө сөздүктөрү аркылуу *казал* – *ghazal*, *дулдул* – *steed*, *жахан* – *jahan* лексикалык окшоштуктары алынды. Кээ бир сөздөрдүн маданий контекстин аныкташ үчүн кошумча түшүндүрмөлөр берилди. Алар *аксакал* – *aksakal*, *жигит* – *dzhigit*, *бата алуу* – *blessing*, *кымыз* – *kumis* лексикалык өзгөчөлүктөрү аныкталды. Котормодо поэманын терең философиялык маанисин, поэтикалык түпкүрүн жана маданий өзгөчөлүктөрү сакталып, эквиваленттерди туура тандоого аракет жасалып, кыргыз адабиятын англис тилдүү окурмандарга адекваттуу котормо аркылуу түшүндүрүлдү.

3. Максатка ылайык, лингвопоэтикалык анализ аркылуу поэманын стилистикалык каражаттары иликтенди. Кыргыз маданиятындагы поэманын тилдик баалуулуктары көрсөтүлдү; Изилдөөнүн теоретикалык-методологиялык негизи жана илимий булактары катары чет элдик, орус жана түрк тилдүү окумуштуулардын эмгектери пайдаланылды. Элдик поэмадагы жана котормодогу стилистикалык каражаттардын спецификалык өзгөчөлүктөрү ачылды. Котормонун стили, поэманы түзүүдөгү тилдик каражаттарды иштетүү өзгөчөлүктөрү жана философиялык көз караштары, ошону дал өзүндөй которуу үчүн которулуп жаткан тилден адабий мотивдерди, формулаларды, троптун түрлөрүн, стилистикалык фигураларды табууга жасалган аракеттер иликтенди. Элдик поэмага жана анын котормолоруна лингвопоэтикалык анализ жүргүзүү менен көркөм образдарды жаратууда колдонулган тил бирдиктеринин адабий, стилистикалык, семиотикалык мааниси ачылып, алардын коннотативдик деңгээлдеги которуу жолдору аныкталды.

Биз «Кыз Дарыйка» поэмасынын тилдик бирдиктеринин колдонуу өзгөчөлүктөрү, анын эмоционалдык-көркөмдүүлүгү, эстетикалык маанилүүлүгү иликтенди. Поэмадын жалпы адабий система структурасындагы негизги компоненттери бөлүп көрсөтүлдү. Ошондой эле «Кыз Сайкал», «Ак Мөөр», «Олжобай менен Кишимжан», «Чептен эрдин күчү бек», «Шамдай жанган сөздөр», чыгармаларынын котормолоруна анализ жүргүзүлүп, котормону тилдик бирдиктер аркылуу системалаштырылды жана моделдер жасалды.

Адабий анализде чыгарманын идеясы берилди жана экстралингвистикалык факторлордун окурманга таасир этүүсү каралды. Элдик поэмадын идеясы болгон «намыс», «сүйүү» түшүнүктөрү талдоого алынды. Изилдөөнүн методдору катары компоненттик анализ жүргүзүү, семантикалык-семиотикалык, тарыхый, маданий, типологиялык-салыштырма методдору, сыпаттама, интроспекция ыкмасы, статистикалык, контекстуалдык анализ, трансформациялык методдору колдонулду.

4. «Кыз Дарыйка» элдик поэмасы алгачкы жолу англис тилине которулуп, ага семиотикалык анализ жасалды. “Кыз” сөзү кыргыз тилинде жөн гана жаш кызды эмес, көп учурда маданий, социалдык жана эстетикалык мааниси кадыр-барктуу экендиги далилденди. Бул маанилерди англис тилинин котормосу аркылуу контекстти толук жеткирүү үчүн кылдаттык менен иликтенди.

Поэтикалык чыгармаларды которуудагы лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлордун тийгизген таасирлери белгиленди жана анализдерди ишке ашырдык. Кыргыз чыгармаларын англис тилине которуу өзгөчөлүктөрү, которуу жолдорун иштеп чыгуу, котормодо колдонулган трансформацияларды, интерпретацияларды изилдөө жана аларды колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүү, котормо жолдоруна мүнөздөмө берүү, түп нускага жана анын котормосуна лингвистикалык, стилистикалык, адабий жана семиотикалык анализ жүргүзүү, котормонун экстралингвистикалык факторлорун аныктоо максатында белгилүү окумуштуу лингвисттердин эмгектери теориялык негизде колдонулду.

5. Жалпысынан элдик поэмадын адекваттуулугуна жетишүү менен котормонун лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлору көрсөтүлдү жана алардын котормодогу ролу аныкталды. Эпикалык чыгармалардын катарында поэмадан англис тилине которууда мазмуну да, формасы да жагынан төп келе тургандай түп нусканын адекваттуулугун сактоо менен башка тилдин каражаттарын трансформациялоо милдеттерин ишке ашыруу котормочунун негизги максаттарынын жана милдеттеринин бири болду. Биз илимий ишибизде котормо категорияларын илимий курал катары пайдалануу менен лингвопоэтикалык каражаттардын негизинде алгачкы жолу системага салынып изилденди. Изилдөөнүн натыйжалары кыргыз жана англис тилдеринде элдик поэмалар аркылуу берилген тарых, маданият, каада-салт, нарк өзгөчөлүктөрүн ачып берүүдө өз салымын кошо алат деп эсептейбиз.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Жапарова, Г. Т. «Кыз Дарыйка» поэмасына лингвопоэтикалык анализдин жасалышы (кыргыз тилинен англис тилине жасалган котормолордун негизинде)

[Текст] / Г. Т. Жапарова// К. Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин 25 жыл Эл аралык илимий-практикалык конференциясынын макалалар жыйнагы.

- 2018. – №1v. 319-325-б. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2018/pdf>

2. **Жапарова, Г. Т.** «Кыз Дарыйка» элдик поэмасындагы фонетикалык-фонологиялык деңгээлиндеги стилистикалык каражаттар жана аларды которуу жолдору [Текст] / Г. Т. Жапарова 18. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Ozet Kitabı – 2020. –12-14 Aralık, – С.19-23 ISBN: 978-975-498-263-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [UTDSBK 18 2020 Ozetler.pdf - Google Диск](#)

3. **Zhaparova G. T.** The role of idioms in translations: on the example of translated poem Warrior Dariyka from Kyrgyz into English [Текст]/ G. T. Zhaparova // Международной научной онлайн-конференции, посвящённой 25-летию Кыргызско-Турецкого университета «Манас». Сер. “Концептуальный и лингвальный миры”. – 2021. – С. 172-179. – СПб. – Бишкек, 29-30апреля, – То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47107121>

4. **Жапарова, Г. Т.** Фонетико - лексические средства и способы перевода в поэме «Кыз Дарыйка» [Текст] / З. К. Караева, Г. Т. Жапарова // Бюллетень науки и практики. – 2021. – Т. 7. № 9 – С. 643-649. – То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46616900>

5. **Жапарова, Г. Т.** Перевод синтаксических средств в поэме «Кыз Дарыйка» на английский язык и их особенности [Текст] / Г. Т. Жапарова, З. К. Караева, М. В. Пименова // International Journal of Humanities and Natural Sciences. - 2022. vol. 2-1 (65), DOI:10.24412/2500-1000-2022-2-1-123-127 – То же: [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48078358>

6. **Жапарова, Г. Т.** «Кыз Дарыйка» элдик поэмасындагы семиотикалык белгилерди которуу [Текст] / Г. Т. Жапарова, З. К. Караева // Известия ВУЗов Кыргызстана. –2022. – №1. – С. 246-250 – То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=49523012>

7. **Жапарова, Г. Т.** Элдик баатыр - бул маданияттын белгиси (Кыргыз тилинен англис тилине жасалган «Кыз Дарыйка» элдик поэмасынын котормосунун негизинде) [Текст] / Г. Т. Жапарова // Alatoo Academic Studies илимий журналы. – 2021. – №4. – С.112-119. – То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=47924239>

8. **Жапарова, Г. Т.** Семиотикалык белгилерди которуу жолдору «Кыз Дарыйка» элдик поэмасынын негизинде [Текст] / Г. Т. Жапарова, К. Ш. Мырзакулова // К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университеттин Жарчысы. – 2022. –№2. – С. 211-216. ISSN 1694-5913 – То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2022-2.pdf>

Жапарова Гулнарида Токторалиевнанын «Кыз Дарыйка» поэмасына лингвопоэтикалык анализ (кыргыз тилинен англис тилине жасалган котормонун негизинде)» деген темада 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: лингвопоэтика, котормо, элдик поэма, методдор, лингвистика, стилистика, филология, семиотика, адабият, анализ, экстралингвистика, релеванттуулук, фактор.

Изилдөө объектиси: «Кыз Дарыйка» поэмасынын түп нускасы жана котормосу.

Изилдөөнүн предмети – поэмадагы лингвистикалык көркөм сөз каражаттары, аларды которуу жолдору, которууда адекваттуулукка жетишүү эстетикалык баалуулугун сактоо үчүн зарыл болгон экстралингвистикалык релеванттуулуктар жана чыгарманын негизги идеясын ачып берүү үчүн маанилүү болгон өзгөчөлүктөр.

Иштин максаты – «Кыз Дарыйка» поэмасына лингвопоэтикалык анализ жүргүзүү аркылуу, котормо тексттин негизинде анын көркөм-эстетикалык өзгөчөлүктөрүн, поэмадагы лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлорду илимий негизде ар тараптан аныктоо.

Изилдөөнүн методдору: Диссертациялык ишти жазууда жалпы тил илиминдеги, кыргыз жана англис тилдеринин илимий-теориялык корутундун тыянактарга таянуу менен, изилдөөнүн көздөгөн максатына, алган багытына, мазмун-натыйжасы катары байкоо, топтоо, сыпаттоо, чечмелөө, салыштыруу, жалпылоо, интроспекция ыкмасы, статистика, трансформация, лингвопоэтикалык анализ методдору колдонулду.

Изилдөөдөн алынган натыйжалар жана анын жаңылыгы.

1. «Кыз Дарыйка» поэмасы алгачкы жолу которулуп, лингвопоэтикалык анализдин жүргүзүлүшү, поэманы англис тилине которуунун өзгөчөлүктөрү биринчи жолу илимий деңгээлде котормочу тарабынан изилдениши;
2. Тектеш эмес эки тилдин окшоштуктары, кыйынчылыктары, айырмачылыктарын которуу жолдорунун аныкталышы, лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлорго көңүл бурулушу;
3. Лингвопоэтикалык анализдин негизинде мисалдардын системага салынышы, моделдердин түзүлүшү, алардын функциялык өзгөчөлүктөрүнүн аныкталышы;
4. Кыргыз котормолорун англис тилине которууда эки улуттун идеялык, эстетикалык баалуулуктары, өзгөчөлүктөрү, тарбиялык-дидактикалык маселелери, комплекстүү релеванттуулуктардын иликтениши;

Иштин натыйжаларынын колдонуу чөйрөсү: Диссертациянын материалдарын ЖОЖдордо англис тилинин лексикологиясы, стилистикасы жана адабияты боюнча лекция, семинардык сабактарды өтүүдө, сөздүк түзүүдө илимий булак катары колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Жапаровой Гулнариды Токторалиевны на тему «Лингвопоэтический анализ поэмы «Кыз Дарыйка» (на основе английского перевода с кыргызского языка)» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: лингвопоэтика, перевод, народная поэма, методы, лингвистика, стилистика, филология, семиотика, литература, анализ, экстралингвистика, релевантность, фактор.

Объектом исследования выступает оригинал и перевод поэмы «Кыз Дарыйка».

Предмет исследования – лингвистические художественно-языковые средства поэмы, способы их перевода, экстралингвистические релевантности, сохранения эстетической ценности необходимые для достижения адекватности перевода и наиболее значимые особенности для раскрытия основной идеи произведения.

Цель работы – путём проведения лингвопоэтического анализа поэмы «Кыз Дарыйка», на основе переводного текста определение её художественно-эстетических особенностей, научно-обоснованное всестороннее определение лингвистических и экстралингвистических факторов поэмы.

Методы исследования: При написании работы были использованы методы наблюдения, накопления, описания, интерпретации, сравнения, обобщения, интроспекции, статистического, трансформационного, лингвопоэтического анализа, основанные на научно-теоретических выводах из общего языкознания, кыргызского и английского языков в зависимости от цели исследования, полученного направления, содержания и результатов.

Основные результаты и новизна исследования:

- 1) впервые переведена народная поэма «Кыз Дарыйка» на английский язык и произведён её лингвопоэтический анализ;
- 2) изучены особенности перевода народной поэмы, основанных на сходствах, трудностях и различиях двух неродственных языков;
- 3) проведена систематизация примеров на основе лингвопоэтического анализа, созданы модели, определены их функциональные особенности;
- 4) при переводе с кыргызского языка на английский исследуются идеолого-эстетические ценности, особенности, рассмотрены воспитательно-дидактические вопросы и комплексная релевантность двух народов.

Область применения результатов работы. Результаты исследования могут быть использованы на занятиях по лексикологии, стилистике и литературоведении, при проведении семинарских занятий, элективных курсов и спецкурсов, а также могут послужить теоретической и методологической базой для проведения научно-исследовательских работ.

SUMMARY

of the dissertation Zhaparova Gulnarida Toktoraliyevna entitled «Linguo-poetic analysis of the poem «Female warrior Dariyka» (based on the English translation from Kyrgyz)», submitted for the degree of Candidate of Philological Sciences in 10.02.20 – comparative-historical, typological and contrastive linguistics

Key words: linguopoetics, translation, folk poem, methods, linguistics, stylistics, philology, semiotics, literature, analysis, extralinguistics, relevance, factor.

The object of the research is the original and translation of the poem «Female warrior Dariyka».

The subject of the study is the linguistic means of artistic expression in the poem, methods of their translation, extra-linguistic relevance necessary for preserving the aesthetic value before achieving the adequacy of translation, and features important for revealing the main idea of the work.

Goals of the study: Through the linguistic and poetic analysis of the poem «Female warrior Dariyka» based on the translated text, the definition of its artistic and aesthetic features, a scientifically based comprehensive definition of linguistic and extralinguistic factors of the poem.

Research methods: When writing the dissertation, the methods of observation, compilation, description, interpretation, comparison, generalisation, introspection, statistical, transformational, linguopoetic analysis on the basis of scientific-theoretical findings and conclusions of general linguistics, Kyrgyz and English were used, depending on the purpose of the research, the achieved direction, content and results.

Results and novelty of the research:

- 1) the folk poem «Female warrior Dariyka is translated into English for the first time and its linguopoetic analysis is made;
- 2) the peculiarities of the translation of the folk poem based on similarities, difficulties and differences of two unrelated languages are studied;
- 3) systematisation of examples on the basis of linguopoetic analysis was carried out, models were created, their functional features were determined;
- 4) ideological and aesthetic values, peculiarities, educational and didactic issues and complex relevance of the two peoples were studied when translating from Kyrgyz into English.

Scope of application of the results of the work: the results of the study can be widely used in the study of the lexical structure of the Kyrgyz and English languages; in lectures on lexicology, stylistics and the English literature, in seminar classes, elective courses on this topic and it can be applied as a theoretical study for research work.

